

ЮВІЛЕЇ

Науковий вісник Чернівецького університету імені
Юрія Федьковича: Історія. – № 1. – 2023. – С. 165–171
History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University. – № 1. – 2023. – pp. 165–171
DOI <https://doi.org/10.31861/hj2023.57.165-171>
hj.chnu.edu.ua

УДК 902(477)(092)Михайлина

© Сергій Пивоваров* (Львів)
© Віталій Калініченко** (Чернівці)

ДОСЛІДНИК ЦИВІЛІЗАЦІЇ ДАВНІХ СЛОВ'ЯН (ДО 70-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Л.П. МИХАЙЛИНИ)

Стаття присвячена ювілею Любомира Павловича Михайлини – дослідника із світовим

* доктор історичних наук, професор, старший науковий співробітник Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Doctor of History, Professor, Senior Researcher, I. Krypyakevych Institute of Ukrainian Studies, National Academy of Sciences of Ukraine.

orcid.org/0000-0003-2303-4476

e-mail: pyvovarov.sergiy@gmail.com

** кандидат історичних наук, асистент кафедри всесвітньої історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

PhD in History, Assistant Professor, Department of World History, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.

orcid.org/0000-0002-0808-1613

e-mail: v.kalinichenko@gmail.com

ім'ям, українського археолога, доктора історичних наук, провідного наукового співробітника Національного заповідника «Києво-Печерська лавра», краєзнавця, історика, пам'яткознавця, а також невтомного пошуковця слов'янських старожитностей. Науковець відомий широкому загалу численними археологічними відкриттями, дослідженнями Хотинської фортеці, відновлювальними роботами та українознавчими студіями в Києво-Печерській лаврі.

Проаналізовано науковий доробок Любомира Павловича Михайлини. Закцентовано увагу на новаторських дослідженнях питань слов'янської археології узагальнених в індивідуальних та колективних монографіях «Населення Верхнього Попруття VIII-X ст.» (1997), «Буковина. Історичний нарис» (1998), «Слов'яни VIII-X ст. між Дніпром і Карпатами» (2007), «Нариси з історії Хотинської фортеці. Факти, легенди, гіпотези» (2011), «Археолог, який став легендою» (2019).

Ключові слова: Любомир Павлович Михайлина, слов'янська археологія, Національний заповідник «Києво-Печерська лавра», Хотинська фортеця, археологічні відкриття.

Serhii Pyvovarov (Lviv)
Vitalii Kalinichenko (Chernivtsi)

RESEARCHER OF THE CIVILIZATION OF THE ANCIENT SLAVS (TO THE 70th ANNIVERSARY OF THE BIRTHDAY OF L.P. MYKHAILYNA)

Abstract. The article is dedicated to the anniversary of Liubomyr Pavlovych Mykhailyna – a world-renowned researcher, Ukrainian archaeologist, doctor of historical sciences, leading researcher of the National Preserve «Kyiv-Pechersk Lavra», local-lore historian, historian, a connoisseur of monuments, as well as a tireless searcher of Slavic antiquities. The scientist is known to the general public for numerous archaeological discoveries, studies of the Khotyn fortress, restoration works and Ukrainian studies at the Kyiv-Pechersk Lavra.

The scientific work of Liubomyr Pavlovych Mykhailyna was analyzed. Attention was focused on innovative research on issues of Slavic archaeology summarized in individual and collective monographs «Population of the Upper Poprutia of the 8th-10th Centuries» (1997), «Bukovyna. Historical Essay» (1998), «Slavs of the 8th-10th Centuries between the Dnieper and the Carpathians» (2007), «Essays on the History of the Khotyn fortress. Facts, Legends, Hypotheses» (2011), «The Archaeologist Who Became a Legend» (2019).

During the years of work, Liubomyr Mykhailyna trained thousands of first-class history teachers, for many of whom archaeology and local-lore history became not only a passion for the whole life, but also determined their future scientific destiny. He established cooperation with local history teachers, which made it possible to protect effectively archaeological antiquities on the territory of Bukovyna from damage and destruction. A number of young scientists received a ticket to great science from the light hand of the scientist; in particular, researchers of archaeological antiquities Bohdan Ridush, Yuliia Mysko and Maryna Yagodynska successfully defended their PhD theses under his guidance.

Currently, Liubomyr Mykhailyna has several individual and collective monographs, more than two hundred scientific articles, reports, and reviews. We wish Liubomyr Pavlovych Mykhailyna good health, many years and new scientific achievements and the realization of all plans.

Keywords: Liubomyr Pavlovych Mykhailyna, Slavic archaeology, National Preserve «Kyiv-Pechersk Lavra», Khotyn Fortress, archaeological discoveries.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича дав світу чимало вчених, які внесли вагомий вклад у дослідження різноманітних галузей природничих і гуманітарних наук. До їх числа по праву належить дослідник із світовим ім'ям, археолог, краєзнавець, історик, пам'яткознавець, невтомний пошуковець слов'янських старожитностей, колишній директор Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» – Любомир Павлович Михайлина.

Науковець відомий широкому загалу численними археологічними відкриттями, дослідженнями Хотинської фортеці, відновлювальними роботами та українознавчими студіями в Києво-Печерській лаврі¹.

Любомир Михайлина народився 17 червня 1953 р. у м. Чернівцях в сім'ї науковців і педагогів Павла Васильовича та Петрини Павлівни. Він змалку виховувався в атмосфері взаємоповаги та зацікавленості українською й світовою історією². Його батько Павло Васильович (1923-2012) – відомий український історик, доктор історичних наук, дослідник історії середньовічних міст України та козаччини, перший завідувач кафедри історії України в ЧДУ.

Після закінчення школи в 1970 р., Л. Михайлина подав документи на історичний факультет Чернівецького державного університету (сьогодні Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича). Вже навчаючись на I курсі він захопився вивченням археології й давньої історії України. Під керівництвом відомого українського археолога Б.О. Тимошука, Л. Михайлина бере участь у численних археологічних експедиціях й розкопках ряду пам'яток празько-корчакської, райковецької та давньоукраїнської культур на Чернівеччині. Він також проводить самостійні розвідки по виявленню й обстеженню різночасових городищ і поселень на території регіону.

Захоплення археологією визначили долю випускника вузу й пов'язали її з науковою, викладацькою та педагогічною роботою в університеті. Спочатку Л. Михайлина працює старшим лаборантом кафедри історії СРСР та УРСР, а з 1976 до 1979 рр. навчається в аспірантурі при кафедрі стародавнього світу та середніх віків. У цей період він приймає активну участь у роботі археологічних експедицій по вивченню слов'янських старожитностей Верхнього Попруття та Середнього Подністров'я. Розкопки жител, господарських та ремісничих споруд, оборонних конструкцій, камеральна обробка знахідок, наукова фіксація виявлених об'єктів дозволяють молодому науковцю здобути необхідний досвід по вивченню пам'яток слов'ян райковецької культури. Все це сприяє появі його перших наукових статей, тез конференцій, краєзнавчих розвідок у місцевій пресі, тощо³.

Підсумком наукової діяльності Л. Михайлини того часу (1984 р.) став захист кандидатської дисертації під керівництвом д.і.н., професора В.Д. Барана, офіційні опоненти П.П. Толочко та В.В. Ауліх на тему «Слов'янські старожитності Верхнього Попруття VIII-X ст.⁴. В його дисертаційному дослідженні було переконливо доведено, що в VIII-X ст. на території регіону проживали носії слов'янської райковецької археологічної культури. Остання виникла на підґрунті празько-корчакської культури, що доводить проживання на цих територіях східнослов'янського населення від V по X століття. За особливостями матеріальної культури (керамічні комплекси, специфічні риси житлового, господарського і фортифікаційного будівництва) науковець виділив «прикарпатський» локальний варіант райковецької культури, який пов'язав із східнослов'янським племінним угрупованням хорватів «Повісті минулих літ».

Після закінчення аспірантури Л. Михайлина розпочинає свою науково-педагогічну діяльність в університеті: спочатку як викладач, старший викладач, а пізніше й доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків. Певний час він очолював цю кафедру. Л. Михайлина читає ряд нормативних курсів на історичному факультеті, зокрема, «Археологію» та «Історію первісного суспільства», веде спецкурси та спецсемінари, на яких розглядаються актуальні питання давньої історії Східної Європи, керує археологічною експедицією ЧДУ, навчальними практиками, курсовими та дипломними роботами (фото 1). Він активно включається у міжнародну діяльність університету й очолює студентські археологічні практики Чернівецького та Сучавського (Румунія) університетів. Зокрема, практики чернівецьких студентів у м. Тиргу-Фрумос й приймає студентів із Сучави в Ревному і Хотині⁵.

За роки роботи у вузі Л. Михайлина підготував тисячі першокласних вчителів-істориків, для багатьох з яких археологія й краєзнавство стали не тільки захопленням на все життя, а й визначила подальшу наукову долю (фото 2). Він налагодив співпрацю з вчителями історії на місцях, що дозволило ефективно охороняти археологічні пам'ятки на території Буковини від пошкоджень та руйнування.

Плідно працює Любомир Михайлина і на науковій ниві. Він проводить археологічні розкопки на Ревнянському гнізді поселень VIII-X ст. (райковецька культура), де вивчає структуру оборонних споруд, житлові, ремісничі та господарські будівлі, безкурганний могильник, культові об'єкти тощо. Завдяки його роботам було уточнено датування пам'ятки, виділенні періоди її функціонування, складена типологія керамічних комплексів й охарактеризована господарська діяльність, побут й духовна культура місцевого східнослов'янського населення. На думку вченого Ревнянський комплекс слов'янських поселень являв собою племінний центр східних хорватів, який припинив свої існування після прилучення регіону до Київської Русі.

Результатом археологічних досліджень вченого стає написання ним розділу в колективній праці «Буковина. Історичний нарис» та одноосібної монографії «Населення Верхнього Попруття VIII-X ст.», яка побачила світ у 1997 р.⁶. В останній роботі були узагальнені матеріали із слов'янських пам'яток регіону. На особливу увагу в дослідженні заслуговують розроблені автором принципи датування та хронологія слов'янських старожитностей, зокрема, еволюція місцевого керамічного комплексу⁷.

У 1996 р. Любомир Михайлина ініціює створення Буковинського центру археологічних досліджень при ЧДУ ім. Ю. Федьковича, який на перших порах очолює. Ця наукова інституція розгортає широкомасштабну діяльність із виявлення та охорони археологічних пам'яток регіону та видання наукової літератури, зокрема, щорічника «Археологічні студії» (вийшло 5 випусків). Активна діяльність науковця із популяризації та збереження археологічної спадщини приводить до створення на базі Центру базового осередку Українсько-Румунської комісії з історії, археології, етнології та фольклористики при НАН України і проведення її засідань у Чернівцях. До того ж Центр стає регіональною філією Національного комітету Міжнародної унії слов'янської археології. Згодом Л. Михайлина очолює Чернівецьку філію державного підприємства НДЦ «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України⁸.

Із легкої руки вченого отримали путівку в велику науку ряд молодих вчених, зокрема, під його керівництвом успішно захистили кандидатські дисертації дослідники археологічних старожитностей Богдан Рідуш, Юлія Мисько та Марина Ягодинська. Л. Михайлина тривалий час був членом спеціалізованої ради по захисту дисертацій при Інституті археології НАН України. Він опонував на захистах 13 кандидатських та 3 докторських дисертацій й «благословив» дисертантів у велику науку.

Свої наукові інтереси Л. Михайлина зосередив на вивченні старожитностей райковецької слов'янської культури VIII-X ст. н.е. на землях межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра. Завдяки його дослідженням були отримані нові матеріали з життя стародавнього населення Буковини, аргументовано доведено автохтонність слов'янського населення краю, простежено його еволюцію протягом тисячоліть⁹. Значну увагу дослідник приділив питанням виникнення Чернівців й розробив концепцію формування міського осередку протягом VI-XIII ст.

Наукову та педагогічну діяльність Л. Михайлина поєднував із громадсько-політичною та державною. Певний час він працював в апараті Чернівецької облдержадміністрації, Міністерстві праці та соціальної політики та в апараті Ради національної безпеки та оборони України.

Від 2003 р. працював в Інституті археології НАН України, спочатку старшим науковим співробітником відділу археології ранніх слов'ян, а з 2008 по 2010 рр. завідував Польовим комітетом. В той же час він входив до складу Кваліфікаційної ради з питань дослідження археологічної спадщини України та Українського національного комітету Міжнародної ради з питань пам'яток і видатних місць (ICOMOS)¹⁰.

Робота в державних структурах й організаціях вимагали чимало зусиль і часу, але у вільні хвилини Л. Михайлина продовжував дослідження старожитностей райковецької археологічної культури напередодні державного утворення східних слов'ян – Київської Русі. Логічним підсумком наукового доробку дослідника стала монографія «Слов'яни VIII-X ст. між Дніпром і Карпатами», яка вийшла в світ у 2007 р. та докторська дисертація «Слов'яни VIII-X ст. між Дніпром і Карпатами (райковецька культура)» захищена в 2008 р. (офіційні опоненти Р.В. Терпиловський, О.Б. Бубенок, Л.В. Войтович)¹¹.

У монографії та дисертації вчений вперше у вітчизняній історичній науці узагальнив матеріали райковецької археологічної культури на території України. Детальний аналіз досліджених пам'яток і об'єктів дозволив Л. Михайлині встановити, що культура виникла на основі ранньослов'янських культур попереднього часу і пройшла у своєму розвитку три періоди: (ранній) кінець VII-VIII ст., (середній) IX – початок X ст., (пізній) X століття. Основними категоріями пам'яток культури, на його думку, є городища, могильники, культові місця та селища, причому останні складають найчисленнішу групу пам'яток і часто розташовуються гніздами. Ним також доведено, що основним типом житла у носіїв культури були напівземлянки каракасно-стовпової, рідше зрубною конструкції з печами-кам'янками чи глинобитними печами в одному з кутів.

Вивчення комплексу сільськогосподарських знарядь праці, палеоботанічних матеріалів, спостереження за топографією поселень дало змогу науковцю з'ясувати землеробський характер слов'янського господарства, простежити його перехід від перелогової до парової системи рільництва та встановити основні види ярих і озимих зернових культур. Йому також вдалося значно повніше, ніж його попередники, охарактеризувати ремісничу діяльність та торгово-економічні зв'язки у слов'ян напередодні утворення держави.

Досить важливими є спостереження Л. Михайлини над соціальною структурою слов'янського суспільства, а саме виділення на базі археологічних джерел общини-верви, відомої за даними

писемних пам'яток. Він довів, що найнижчою її ланкою (мінімальна община) була патріархальна сім'я (лінідж), а декілька таких сімей утворювали медіальну общину (селище). В свою чергу об'єднання останніх (гніздо поселень) утворювало самодостатній соціальний організм – плем'я, в якому поєднувалася етнічна спільність з політичною структурою на чолі з вождем (чіфдом, або вождівство). Наступною ланкою в соціальній організації слов'ян стали союзи, племінні княжіння на чолі з князем, які створили передумови для виникнення східнослов'янської державності і в подальшому історичному розвитку своїм об'єднанням утворили Київську державу¹².

У 2011 р. Л. Михайлина став директором Державного історико-архітектурного заповідника «Хотинська фортеця». Перебуваючи на цій посаді він перетворив пам'ятку в один із кращих туристичних об'єктів України. Проведені там наукові конференції, зокрема, міжнародний симпозіум, видані матеріали та документи про Хотинську війну стали вагомим внеском у вивчення історії України початку XVII ст. Своєрідним підсумком дослідницької роботи у фортеці стала робота «Нариси з історії Хотинської фортеці. Факти, легенди, гіпотези», в якій були зібрані маловідомі матеріали з минулого «твердині на Дністрі» та проаналізовані історіографічні міфи про Хотинську фортецю¹³.

Успішна робота та вагомі результати в заповіднику продемонстрували організаторський хист й ділові якості Любомира Павловича й з 2012 по 2017 роки він очолював головний заповідник України, пам'ятку, яка внесена до Списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО. За роки його каденції заповідник отримав чітку структуру й значно поповнився науковими кадрами. В ньому була започаткована плідна дослідницька робота з історії різних періодів Києво-Печерської лаври, стали регулярними конференції та круглі столи, покращилась виставкова діяльність та екскурсійна робота.

Саме за його керівництва розпочався позитивний процес повернення Лаври українському народу. Перш за все у вересні 2014 р. був встановлений бронзовий пам'ятний знак в заповіднику, на місці, де Т.Г. Шевченко змальовував Всіхвятську церкву (фото 3). Далі у 2017 р. в заповіднику була відкрита виставка «Князі Острозькі: європейський вимір української історії»¹⁴ (фото 4). Серед експонатів якої вперше вітчизняному відвідувачу була продемонстрована картина «Битва під Оршею 1615 р.», в якій були розгромлені московські війська та макет пам'ятника К.І. Острозькому в Успенському соборі¹⁵. До речі, завдяки діяльності Л. Михайлини проект по відродженню пам'ятника, знищеного разом із собором у 1941 р., увінчався успіхом. Сьогодні він стоїть в натуральну величину в Успенському соборі, попри всі спроби московського духовенства не допустити його відбудови.

Наступним вагомим кроком ініційованим Л. Михайлиною став проект створення музею, присвяченого гетьману Івану Мазепі та його доби в Києво-Печерській лаврі. Для цього були розпочаті роботи по реставрації Онуфрійівської вежі. В заповіднику була розроблена загальна концепція музею, яка передбачала наповнення його, як оригінальними, так і копійними експонатами та матеріали пов'язаними із життям та діяльністю українського гетьмана¹⁶. Тоді ж за безпосередньої участі вченого було проведено ряд заходів, зокрема, організовано виставки «Іван Мазепа і Києво-Печерська лавра» та проведено круглий стіл «Іван Мазепа та його епоха». І хоча з різних причин роботи по відкриттю музею загальмувалися, «мазепинський дух» міцно оволодів свідомістю багатьох киян та гостей столиці.

Сьогодні Л. Михайлина продовжує працювати в заповіднику на посаді провідного наукового співробітника й займається дослідженнями з історії Києво-Печерської лаври та археології ранніх слов'ян. Ним опубліковано ряд новаційних матеріалів про походження, господарську діяльність, військову справу, мистецтво та вірування слов'ян у другій половині V-IX ст.¹⁷. Особливий інтерес та резонанс серед науковців викликала його нещодавня стаття про символічні знаки на ліпному слов'янському горщику з поселення Гореча II на території Чернівців¹⁸. Не забуває дослідник про пам'ятки й дослідників Буковини. До 100-річчя від дня народження відомого археолога й його учителя Б.О. Тимощука була видана праця «Археолог, який став легендою», в якій підсумовано вклад вченого у вивчення старожитностей регіону, України та Східної Європи¹⁹.

На даний час в активі Л. Михайлини декілька одноосібних і колективних монографій, понад дві сотні наукових статей, розвідок, рецензій тощо. Плекаємо надію, що ці дослідження будуть продовжуватися. Бажаємо Любомиру Павловичу Михайлині міцного здоров'я, многая літ й нових наукових звершень та здійснення всіх задумів.

¹ Н. Абашина, С. Пивоваров, *Дослідник слов'янської минушини* [Researcher of the Slavic past], in «Археологія», № 4, 2013, с. 137-136; *До 60-річчя Любомира Павловича Михайлини* [To the 60th birthday of Liubomyr Pavlovych Mukhailyna], in «Вісник Інституту археології», вип. 8, 2013, с. 335-336; *Енциклопедія сучасної України* [Encyclopaedia of modern Ukraine], т. 20, 2018, с. 561; *Інститут археології Національної академії наук України. 1918-2014* [Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine. 1918-2014], Київ, 2015, с. 514-515; О. Масан, *Два ювілеї (до 90-річчя Павла Михайлини і 60-річчя Любомира Михайлини)* [Two anniversaries (to the 90th birthday of Pavlo Mukhailyna and the 60th birthday of Liubomyr Mukhailyna)], in «Доба», № 24 (863), 2013; Г. Мезенцева, *Дослідники археології України. Енциклопедичний словник-довідник* [Researchers of Ukrainian archaeology. Encyclopaedic dictionary-reference], Чернівці, 1997, с. 144; *Михайлина Л.П.* [Mukhailyna L.P.], in «Факультет історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (1940-2011 рр.)», Чернівці, 2012, с. 200-201; С. Пивоваров, *Ювілей дослідника слов'янських старожитностей (до 60-річчя Любомира Павловича Михайлини)* [Anniversary of the researcher of Slavic antiquities (for the 60th birthday of Liubomyr Pavlovych Mukhailyna)], in «Археологічні студії», вип. 5, 2014, с. 8-24.

² *Михайлина Л.П.*, с. 200-201.

³ Л. Михайлина, И. Русанова, Б. Тимошук, *Раскопки славянского города на р. Прут* [Excavations of a Slavic city on the Prut River], in «Археологические открытия 1977 г.», Москва, 1978, с. 368; Л. Михайлина, Б. Тимошук, *Славянские памятники бассейна Верхнего Прута VIII-X вв.* [Slavic sites of the Upper Prut basin in 8th-10th cent.], in «Славяне на Днестре и Дунае», Київ, 1983, с. 205-219; И. Русанова, Б. Тимошук, Л. Михайлина, *Поселение Кодын II в бассейне р. Прут* [Kodyn II settlement in the basin of the Prut River], in «Археологические открытия 1976 г.», Москва, 1977, с. 364-365; Б. Тимошук, И. Русанова, Л. Михайлина, *Итоги изучения славянских памятников Северной Буковины V-X вв.* [The results of the study of 5th-10th cent. Slavic sites of Northern Bukovina], in «Советская археология», № 2, 1981, с. 80-93.

⁴ Л. Михайлина, *Славянские древности Верхнего Попрутья VIII-X вв. Автореф. дисер. к.и.н.* [Slavic antiquities of the Upper Poprutia of the 8th-10th cent. Author's abstract of the Candidate of Historical Sciences dissertation], Київ, 1984, 23 с.

⁵ *Михайлина Л.П.*, с. 200-201.

⁶ Л. Михайлина, *Населення Верхнього Попрутья VIII-X ст.* [Population of Upper Poprutia 8th-10th cent.], Чернівці, 1997, 143 с.

⁷ С. Пивоваров, *Ювілей дослідника слов'янських старожитностей (до 60-річчя Любомира Павловича Михайлини)*, с. 10.

⁸ С. Пивоваров, *Ювілей дослідника слов'янських старожитностей (до 60-річчя Любомира Павловича Михайлини)*, с. 9-10.

⁹ С. Пивоваров, *Ювілей дослідника слов'янських старожитностей (до 60-річчя Любомира Павловича Михайлини)*, с. 10-11.

¹⁰ *Інститут археології Національної академії наук України. 1918-2014* [Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine. 1918-2014], Київ, 2015, с. 514-515.

¹¹ Л. Михайлина, *Слов'яни VIII-X ст. між Дніпром і Карпатами* [Slavs in 8th-10th cent. between the Dnipro and the Carpathians], Київ, 2007, 300 с.; Л. Михайлина, *Слов'яни VIII-X ст. між Дніпром і Карпатами (райковецька культура). Автореф. дисер. д.і.н.* [Slavs in 8th-10th cent. between the Dnipro and the Carpathians (raikovetska culture). Author's abstract of the Doctor of Historical Sciences dissertation], Київ, 2008, 27 с.

¹² С. Пивоваров, *Ювілей дослідника слов'янських старожитностей (до 60-річчя Любомира Павловича Михайлини)*, с. 11.

¹³ Л. Михайлина, С. Пивоваров, *Нариси з історії Хотинської фортеці. Факти, легенди, гіпотези* [Essays on the history of the Khotyn fortress. Facts, legends, hypotheses], Хотин, 2011, 127 с.

¹⁴ Л. Михайлина, *Настав час актуалізувати роль Острозьких у загальноєвропейській історії* [The time has come to actualize the role of the Ostrozky family in European history], in «Антиквар: Князі Острозькі. Європейський вимір української історії», № 7-8 (103), 2017, с. 16-19.

¹⁵ Н. Абашина, Л. Михайлина, *Проблеми збереження надгробка князя К.І. Острозького в Успенському соборі (XIX – поч. XX ст.)* [Problems of preserving the tombstone of prince K.I. Ostrozky in the Assumption Cathedral (19th – early 20th cent.)], in «Церква-наука-суспільство: питання взаємодії», Київ, 2021, с. 96-101; Л. Михайлина, *Князь Костянтин Іванович Острозький – «...благоверний и христоролюбивий»* [Prince Kostiantyn Ivanovych Ostrozky – «...pious and Christ-loving»], in «Могилянські читання», Київ, 2019, с. 65-70.

¹⁶ Л. Михайлина, Н. Абашина, *Археологічні дослідження комплексу «Мазепиних» мурів Києво-Печерської лаври* [Archaeological research of the «Mazepa» archaeological complex of the walls of the Kyiv-Pechersk Lavra], in «Іван Мазепа та його епоха», Київ, 2019, с. 49-64.

¹⁷ *Історія цивілізації. Україна. Т. I* [History of civilization. Ukraine. T. I], Харків, 2020, с. 361-379; 440-445; 491-498; 515-520; 558-563.

¹⁸ Л. Михайлина, «Пейзаж» родючості й достатку [«Landscape» of fertility and abundance], in «Марія повсякдення давніх слов'ян. Нариси», Київ, 2022, с. 43-51.

¹⁹ Л. Михайлина, С. Пивоваров, *Археолог, який став легендою* [An archaeologist who became a legend], Київ, 2019, 98 с.

References

1. N. Abashyna, L. Mykhailyna, Problemy zberezhennia nadhrobka kniazia K.I. Ostrozkohto v Uspenskomu sobori (XIX – poch. XX st.) [Problems of preserving the tombstone of prince K.I. Ostrozky in the Assumption Cathedral (19th – early 20th cent.)], in «Tserkva-nauka-suspilstvo: pytannia vzaïemodii», Kyiv, 2021, s. 96-101.
2. N. Abashyna, S. Pyvovarov, Doslidnyk slovianskoi mynuvshyny [Researcher of the Slavic past], in «Arkheolohiia», № 4, 2013, s. 137-136.
3. Do 60-richchia Liubomyra Pavlovycha Mykhailyny [To the 60th birthday of Liubomyr Pavlovych Mykhailyna], in «Visnyk Instytutu arkheolohii», vyp. 8, 2013, s. 335-336.
4. Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy [Encyclopaedia of modern Ukraine], t. 20, 2018, s. 561.
5. Instytut arkheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. 1918-2014 [Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine. 1918-2014], Kyiv, 2015, 668 s.
6. Istorii tsyvilizatsii. Ukraina. T. I [History of civilization. Ukraine. T. I], Kharkiv, 2020, 586 s.
7. O. Masan, Dva yuvilei (do 90-richchia Pavla Mykhailyny i 60-richchia Liubomyra Mykhailyny [Two anniversaries (to the 90th birthday of Pavlo Mykhailyna and the 60th birthday of Liubomyr Mykhailyna)], in «Doba», № 24 (863), 2013.
8. H. Mezentseva, Doslidnyky arkheolohii Ukrainy. Entsyklopedychnyi slovnyk-dovidnyk [Researchers of Ukrainian archaeology. Encyclopaedic dictionary-reference], Chernihiv, 1997, s. 144.
9. L. Mihajlina, I. Rusanova, B. Timoshuk, Raskopki slavyanskogo goroda na r. Prut [Excavations of a Slavic city on the Prut River], in «Arheologicheskie otkrytiya 1977 g.», Moskva, 1978, s. 368.
10. L. Mihajlina, Slavyanskie drevnosti Verhnego Poprutya VIII-X vv. Avtoref. diser. k.i.n. [Slavic antiquities of the Upper Poprutia of the 8th-10th cent. Author's abstract of the Candidate of Historical Sciences dissertation], Kyiv, 1984, 23 s.
11. L. Mihajlina, B. Timoshuk, Slavyanskie pamyatniki basejna Verhnego Pruta VIII-X vv. [Slavic sites of the Upper Prut basin in 8th-10th cent.], in «Slavyane na Dnestre i Dunae», Kyiv, 1983, s. 205-219.
12. Mykhailyna L.P. [Mykhailyna L.P.], in «Fakultet istorii, politolohii ta mizhnarodnykh vidnosyn Chernivetskoho natsionalnoho universytetu imeni Yurii Fedkovycha (1940-2011 rr.)», Chernivtsi, 2012, s. 200-201.
13. L. Mykhailyna, N. Abashyna, Arkheolohichni doslidzhennia kompleksu «Mazepnykh» muriv Kyievo-Pecherskoi lavry [Archaeological research of the «Mazepa» archaeological complex of the walls of the Kyiv-Pechersk Lavra], in «Ivan Mazepa ta yoho epokha», Kyiv, 2019, s. 49-64.
14. L. Mykhailyna, Kniaz Kostiantyn Ivanovych Ostrozkyi – «...blahovernyi y khrystoliubyvyi» [Prince Kostiantyn Ivanovych Ostrozky – «...pious and Christ-loving»], in «Mohylianski chytannia», Kyiv, 2019, s. 65-70.
15. L. Mykhailyna, Naselennia Verkhnoho Poprutia VIII-X st. [Population of Upper Poprutia 8th-10th cent.], Chernivtsi, 1997, 143 s.
16. L. Mykhailyna, Nastav chas aktualizuvaty rol Ostrozkykh u zahalnoievropeiskii istorii [The time has come to actualize the role of the Ostrozky family in European history], in «Antykvary: Kniazii Ostrozki. Yevropeiskyi vymir ukrainskoi istorii», № 7-8 (103), 2017, s. 16-19.
17. L. Mykhailyna, «Peizazh» rodiuchosti y dostatku [«Landscape» of fertility and abundance], in «Mahiia povsiakdennia davnykh slovian. Narisy», Kyiv, 2022, s. 43-51.
18. L. Mykhailyna, S. Pyvovarov, Arkheoloh, yakyi stav lehendoiu [An archaeologist who became a legend], Kyiv, 2019, 98 s.
19. L. Mykhailyna, S. Pyvovarov, Narisy z istorii Khotynskoi fortetsi. Fakty, lehendy, hipotezy [Essays on the history of the Khotyn fortress. Facts, legends, hypotheses], Khotyn, 2011, 127 s.
20. L. Mykhailyna, Sloviany VIII-X st. mizh Dniprom i Karpatamy (raikovetska kultura). Avtoref. dyser. d.i.n. [Slavs in 8th-10th cent. between the Dnipro and the Carpathians (raikovetska culture). Authors abstract of the Doctor of Historical Sciences dissertation], Kyiv, 2008, 27 s.
21. L. Mykhailyna, Sloviany VIII-X st. mizh Dniprom i Karpatamy [Slavs in 8th-10th cent. between the Dnipro and the Carpathians], Kyiv, 2007, 300 s.
22. S. Pyvovarov, Yuvilei doslidnyka slovianskykh starozhytnosti (do 60-richchia Liubomyra Pavlovycha Mykhailyny) [Anniversary of the researcher of Slavic antiquities (for the 60th birthday of Liubomyr Pavlovych Mykhailyna)], in «Arkheolohichni studii», vyp. 5, 2014, s. 8-24.
23. I. Rusanova, B. Timoshuk, L. Mihajlina, Poselenie Kodyn II v bassejne r. Prut [Kodyn II settlement in the basin of the Prut River], in «Arheologicheskie otkrytiya 1976 g.», Moskva, 1977, s. 364-365.
24. B. Timoshuk, I. Rusanova, L. Mihajlina, Itogi izucheniya slavyanskykh pamyatnikov Severnoj Bukoviny V-X vv. [The results of the study of 5th-10th cent. Slavic sites of Northern Bukovyna], in «Sovetskaya arheologiya», № 2, 1981, s. 80-93.